

alevilik

Alevilik son dönemde üzerinde en çok konuşulan, tartışılan ve fikir beyan edilen konuların başında gelmektedir. Bilindiği üzere Alevilik, İslam toplumu içerisinde ortaya çıkmış ve daha çok şifahi kaynaklara dayanan tasavvufi bir inanış biçimidir; ancak Alevilerin tarihinde hem tarihî, sosyolojik ve teolojik sorunlar hem de acı hatıralar bulunmaktadır. Alevilik meselesinde çözüme ulaşabilmek için tüm bu faktörleri göz önünde bulundurmak zorunludur. Biz "Alevilik" başlıklı dosyamızda, bu çok boyutlu sorunun çözümüne katkıda bulunabilmek amacıyla farklılıkları yok saymayan, karşılıklı anlayış ve hoşgörüyü merkeze alan bir perspektif geliştirmeye çalıştık; çünkü ötekini yok saymayan bir bakış, sorunun çözümünde önemli bir kalkış noktasıdır. Farklılıkları yok saymayan karşılıklı anlayış, hoşgörü ve barışın daim olduğu yeni bir dünyanın inşasına katkıda bulunabilmek dileğiyle...

“Alevi Teolojisi”nden Söz Edilebilir mi?

İlyas ÜZÜM*

aleviliğin diğer boyutları gibi inanç boyutu hakkında da önemli bilgi eksikliklerinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Akademik düzeyi ne olursa olsun ilgili birçok çalışmada konuya göndermeler yapılmış olmakla birlikte kültürel kaynakları tarihî bağlamında inceleyen, sağlıklı ve derinlikli araştırmalar henüz yeterli sayıda hazırlanabilmiş değildir. Bu husus Aleviliğin inanç dünyasını öğrenmek isteyenleri bundan yoksun bırakmakla kalmamakta, aynı zamanda bu yapıyı istediği doğrultuda yorumlamak isteyenlere de imkân vermektedir.

İslam inançları ve düşüncesiyle ilgilenen araştırmacıları konuya ilgi duymaktan uzak tutan birtakım sebepler varsa da bunların başında Aleviliğin sözel kültüre dayalı olarak bugüne gelmesi, başka bir ifadeyle yeterince yazılı kaynakların bulunmayışıdır. Oysa bu husus bütünüyle yanlış olmamakla birlikte sözü edilen yapının sayıca az ve mahiyetleri farklı da olsa bazı kültürel kaynaklarının bulunduğu şüphesizdir. Söz gelimi, yüzyıllardır okunagelen ve her dönemde yenileriyle zenginleşen deyiş ve nefesler, yolun adabını ve usulünü ortaya koyan erkânnameler, yol ulularının büyüklüklerini anlatan menakıpnameler bu alanda azımsanamayacak malzeme sunmaktadır.¹

Aleviliğin inanç boyutu söz konusu olduğunda ilkin “Alevilik teolojisi”nden söz edilip edilemeyeceği sorusu akla gelmektedir. Şüphesiz bu soru Aleviliğin tarihi arka planı ve temel niteliği göz önünde bulundurularak cevaplandırılmalıdır. Geçmişte dönem ve mekânlara göre farklı isimlerle anılmış olan ve bugün Alevilik yahut Alevilik ve Bektaşilik diye ifade olunan yapı coğrafî olarak Orta Asya’dan Balkanlar’a, zaman dilimi olarak X. yüzyıldan bugüne kadar devam eden geniş bir süreci kapsamaktadır. Bu yapının belirleyici unsurları da, araştırmacılar tarafından ortaya konulduğu üzere, “mistik, batınî, senkretik (bağdaştırıcı)” bir karakter taşımasıdır.

1 Nitekim çeşitli yayınevleri tarafından Hatâî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet gibi ozanların deyişleri basıldığı gibi en önemli erkânname olan *Buyruk*’un çeşitli versiyonları basılmış, ayrıca geliştirilen bir proje kapsamında Türkiye Diyanet Vakfı “Alevi-Bektaşî Klasikleri” adıyla bir seri başlatmış, bugüne kadar bu seriden dokuz kitap basılmıştır.

* Doç. Dr.

Başlangıcı bakımından X. yüzyıldan itibaren İslam'ı kabul etmeye başlayan göçebe yahut yarı göçebe Türk oymaklarının yeni dinle eski inanç ve geleneklerini bir çeşit harmanlamaları biçiminde ortaya çıkan bu yapı, süreç içinde Yesevîlik, Kalen-

Bu kısa notlardan sonra şu rahatlıkla söylenebilir ki: Alevîlik İslam düşünce tarihinde inanç konularına bağlı olarak ortaya çıkan bir ekol olmadığı, diğer inanç ekolleri ile fikrî tartışmalarda bulunmadığı için terim anlamına uygun olarak onun teolojisinden ya da teolojik yorumlarından bahsetmek zordur. Daha açık ifadeyle Alevîliği, Mutezile, Matürîdilik, Eşarîlik gibi kelam fırkalarıyla kıyaslamak yanlış olur; ancak bu Alevîliğin inanç boyutunun bulunmadığı anlamına da gelmez. Alevîlik içinden geldiği sürece paralel olarak kendine has "senkretik, mistik ve batını" yönüyle esnek, iyi işlenmemiş hatta yer yer yol ulularına göre farklılık arz eden anlayışlara sahip olmuştur.

Alevîliğin yukarıda işaret edilen kaynakları incelendiğinde, bu yapının samimi olarak kendisini İslam'a nispet ettiği, bazen açık ve vurgulu bazen

Alevîlik İslam düşünce tarihinde inanç konularına bağlı olarak ortaya çıkan bir ekol olmadığı ve diğer inanç ekolleri ile fikrî tartışmalarda bulunmadığı için terim anlamına uygun olarak onun teolojisinden ya da teolojik yorumlarından bahsetmek zordur.

derîlik, Haydarîlik ve Vefâîlik gibi isimlerle anılan senkretik-mistik kalıplar içinde devam ettirmiştir. İslami ilimlerden ve medrese geleneğinden tamamen uzak olarak gelişen söz konusu yapı XI-XIV. yüzyıllarda Anadolu'ya geldiğinde bu karakterini korumuş, gerek aslında bir Kalenderî dervîşi olan Hacı Bektaş-ı Veli (ö. 1271) gerekse yukarıda işaret edilen yapılara mensup dervîş zümreleri hem Anadolu'nun hem erken dönem fetihleriyle birlikte Balkanlar'ın İslamlaşmasında rol oynamışlardır.

Diğer taraftan, bu yapıya, elverişliliği sebebiyle XV. yüzyılın ilk yarısında Hurufîlik, aynı yüzyılın ikinci yarısında Safevî hareketine bağlı olarak Şii etkiler nüfuz etmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren erkânlarda yörelere göre bazı değişiklikler olmuşsa da bu yapının temel dokusu tamamlanmış ve günümüze kadar gelmiştir².

² Geniş bilgi için bk. İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, İstanbul 2008, s.13 vd.

silik ve perdeli biçimde İslam inançlarına yer verdiği görülmektedir.

Burada detaya girmeden, belli bir fikir vermek üzere Alevîliğin "Hak-Muhammed-Ali" biçiminde sembolize ettiği uluhiyet, nübüvvet, velayet üçlerine işaret edilebilir.

1. Uluhiyet

Alevî literatürünün merkezî kavramlarından biri olan uluhiyet fikri bazen Kur'an'ın genel yaklaşımına paralel bazen da "hulul" ya da "ittihat" anlayışıyla irtibatlı biçimde yorumlanmakla birlikte, temelde, yüzeysel bir vahdetivücut düşüncesi içinde ele alınmıştır. Buna göre "Hak-Muhammed-Ali" üçlerindeki "Hak" yeri göğü yaratan aşkın bir yaratıcı, daha ağırlıklı anlayışı göre ise varlığı alemin varlığında görünen, diğer bir ifadeyle aleme tecelli eden bir Tanrı

biçiminde algılanmıştır. Kaynaklarda bu tecelli kimi zaman “âlem”, kimi zaman “Âdem”, kimi zaman “insan”, kimi zaman da “Hz. Ali” olarak açıklanmıştır. Deyiş ve nefeslerde yer yer “Tanrı âlemdir yahut âlemedir.”, “Tanrı Adem’dir yahut Adem’dedir.”, “Tanrı insandır yahut insandır.”, “Tanrı Hz. Ali’dir yahut Hz. Ali’dedir.” denilmiştir. Ne var ki tasavvufta geniş açıklama ve tartışmalar yapılan “vahdetivücut” anlayışı Alevi literatürde yeterince ele alınıp işlenmediği için kimi defa “vahdetivücut”tan “vahdimevcut”a intikal edilerek kimi zaman âlem tanrılaştırmış veya insanın yahut Hz. Ali’nin Tanrı yerine konulduğu örnekler müşahade edilmiştir³.

2. Nübüvvet-Peygamberlik

Alevi anlayışta “Hak-Muhammed-Ali” üçlerindeki “Muhammed-Ali” kavramı nübüvvet ve velayet olarak ele alınmış, Hz. Muhammed’in nübüvveti, Hz. Ali’nin de velayeti temsil ettiği belirtilmiştir. Buna göre nübüvvet ve velayet ayrı bedenler olarak şekillenen aynı ruh, aynı özdür. “Hak” bu özü âlemi var etmeden önce yaratmış, din bunlar adına gelmiştir. Hz. Muhammed dinin zahirini (dış görünüşünü), Ali batınını (gerçek özü) sembolize etmektedir. Aslında bunların ikisi de önemlidir. Nitekim Hacı Bektaş Veli bir keramet eseri olarak küçük yaşta hem Hz. Muhammed hem de Hz. Ali’den ders almış; ilki ona Kur’an’ın zahirini, ikincisi batınını öğretmiştir⁴.

Burada şunu da kaydetmek gerekir ki Alevilikte nübüvvet öne çıkan bir kavram olmaması, Hz. Muhammed saygı duyulan, cemlerde ismi anılıp salavat getirilen bir şahsiyet olmakla birlikte kaynaklarda yeterli ölçüde hayatı, hadis ve sünnetleriyle tasvir edilmemiştir.

3. Velayet

“Hak-Muhammed-Ali” üçlerinde Ali velayeti temsil etmektedir. Bu husus çeşitli vesilelerle erkânlarda geçen “Aliyyun veliyullah.” (Ali, Allah’ın velisidir.) kaydı ile daha açık biçimde ifade olunmuştur. Şia’da velayete siyasi anlam verilerek hilafet kastedilirken Alevilikte tasavvufî çerçevede “Allah dostluğu” kastedilmiş ve kimi zaman bu

3 Amatör bir çalışma olmakla birlikte bir eserde bu şiirlerle ilgili çok sayıda örnek için bk. Battal Pehlivan, *Alevi Bektaşî Düşüncesine Göre Allah*, İstanbul 1994.

4 Bk. *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli* (nşr. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1958, s. 5

Türkçe bir kelime olarak “erenlik” ile karşılanmıştır. Deyiş ve nefeslerde Hz. Ali “Velayet Güneşi, Evliyalar Sultanı” olarak anılmıştır.

* * *

Burada Aleviliğin inanç boyutu ile ilgili olarak maddeler hâlinde şu tespitlere işaret olunmalıdır: a) Alevi kaynakları genel İslami inançlardan melek inancı, peygamber inancı, ilahî kitaplara iman gibi konularda azımsanamayacak göndermelere sahiptir. b) Yine kaynaklarda aynı inançlardan ölüm sonrası hayat, hesaba çekilme, cennet ve cehennem gibi konularda yer yer açık, yer yer kapalı, yer yer de ruh göçü gibi farklı nitelikte göndermeler bulunmaktadır. c) Alevilikte Nesimî ve Virânî gibi Hurufî anlayışlara sahip ozanlar varsa da yakın dönemde Hurufî anlayışlar önemini kaybetmiştir. d) Alevilikte On iki İmam, On dört Masum, tevelî-teberî gibi Şii kavramlar özgün hâliyle değil bu yapının kendi öğretilerine uygun hâle getirilerek benimsenmiştir. ■